

YÛSUF HAS HÂCİB'İN DOĞUMUNUN
1000. YILINDA KUTADGU BİLİĞ
TÜRK DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ŞÂHESERİ
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU BİLDİRİLER

Editörler: Prof. Dr. Ahmet Kavas
Doç. Dr. Fatih M. Şeker
Yrd. Doç. Dr. Muhammet Tandoğan
Dr. Cezmi Bayram

YAYIN NU: 14

ISBN 978-605-9443-07-4

Baskı:

ŞenYıldız Yayıncılık Hediyeelik Eşya ve Tekstil San ve Tic.Ltd.Şti.
Gümüşsuyu caddesi. Dalgıç İş Merkezi No:3 Kat:1 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 483 47 91 • Faks: 0212 483 48 23
İstanbul-Aralık 2016

Kutadgu Bilig’de Kadın

İsmail TAŞ¹

Yusuf’un eseri *Kutadgu Bilig*’i Orta Çağ’da hatta bundan birkaç asır önce okuyan ve araştıran birisi olsaydık, herhalde “Yusuf’un Düşüncesinde ya da Kutadgu Bilig’de Kadın” gibi bir sorunu araştırmak aklımızın ucundan bile geçmezdi zira “kadın sorunu”, feminizm hareketleri ve sanayi devriminin dünya tarihinde meydana getirdiği insan ve toplum anlayışından önce, bir bilim insanının özel olarak araştırmaya değer görebileceği bir sorun değildir. Bu tarihin hiçbir döneminde kadından bahsedilmediği anlamına gelmez. Platon, Aristoteles vb. filozoflar felsefenin daha evrensel sorunlarını eserlerinde tartışırken kadın sorununa değinmişlerdir. Yine İslam düşüncesinde Fıkıh ilmiyle uğraşanlar dini vecibeler ve mükellefiyetler bakımından ailenin bir üyesi olan kadından bahsetmişlerdir. Yine çok daha erken dönemlerden itibaren kadın, platonik aşkın bir tarafı olan dişil bir personaj olarak ya da ahlakın bir sorunu olan ve genellikle mutedil bir yaşamı yakalamak için dizginlenmesi gereken “şehvet” duygusunun bir timsali olarak literatürde ana sorunları tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla modern dönemlerin öncesine kadar kadın, doğrudan bir sorun olarak ele alınmamıştır.

Bu durum antropolojik bir varlık olarak insan denen varlığın maddi ve manevi olarak gelişimi ile ilgilidir. Bu anlamda sadece kadın değil, erkek de söz konusu değişme ve gelişmenin hem aktörleri hem de nesneleri olarak bir parçası olmuştur. Doğal bir varlık olarak insan gerçekte çok zavallı bir varlıktır ve diğer hayvanlarda olduğu gibi yaşama tutunması ve devam ettirmesi o kadar kolay değildir. Doğrusu insan, bir eserde dikkat çekildiği gibi, daha doğarken erken doğmaktadır yani eksik yaratılmaktadır.² Belki de bu eksiklik sebebiyle insanlar bir arada yaşamak ve birbirine tutunmak zorunda kaldı, hatta bu

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Öğretim Üyesi.

² Joseph Campbell, İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri, Çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi: 1995, S. 46-47.

konuda da kadınların etkin olması nedeniyle anaerkil bir dönem yaşandı.³ bütün insanlık tarihi bu “eksiklik”i tamamlama sürecinden ibarettir. İnsanların sınıfsız, tanımsız gruplar olarak yaşamaktan klanlar halinde yaşama geçmeleri, daha sonra büyük ailelere dönüşmeleri ve bu doğrultuda insan ilişkileri ve rollerinin ortaya çıkması ve şekillenmesi oldukça uzun bir süreç almıştır. Yûsuf Has Hâcib’in eseri olan *Kutadgu Bilig* de bu süreçlerden biri olan Orta Çağ sürecinde, XI. Yüzyılda kaleme alınmıştır. Dolayısıyla kadın sorunu, *Kutadgu Bilig*’de de özel olarak üzerinde durulan bir konu değildir. O halde biz neden böyle bir sorunu ele alıyoruz?

Bu konuyu ele alışımızın iki amacı olduğunu belirtmeliyiz. Bunlardan bincisi, Kutadgu Bilig hakkında yapılan modern dönem bazı çalışmalarda ele alınan kadın konusunun ele alınış şeklinin sorunlu olduğuna dikkat çekmek, ikinci amacımız da, “Kutadgu Bilig’de Kadın” sorununu daha sağlıklı bir seviyede anlamaya çalışmaktır.

Kutadgu Bilig’de Kadın konusunu dolaylı ya da doğrudan ele alan çalışmaları burada tek tek saymaya gerek duymadan genel olarak şu tespitimizi ifade etmek isteriz. Söz konusu çalışmaların, sorunu, modern dönemlerin yönlendirmeleri ve sorunsalları çerçevesinde ele alıp değerlendirmeleridir. Bu nedenle çoğu eserin müellifi olan Yusuf’u yargılamakta ya da onu savunmak maksadıyla olur olmaz yorumlara başvurmaktadırlar. Yusuf’u acımasızca yargılayanlar bir yönden Türklerin İslam öncesi dönemine müracaat ederek, İslamlaşmayla birlikte, Türklerin kadınlarına verdiği değerde bir sapma olduğunu ifade ederek, Yusuf’un da bu sapmaya ortak olduğunu tespit etmekte, dahası bunlardan bir kısmı, Yusuf’un da dâhil olduğu İslam geleneğindeki “menfi” durumun bizatihi İslam’dan da kaynaklanmadığını delillendirerek, İslam’ın da savunusunu üstlenebilmektedir.

Bu bağlamda, “Kutadgu Bilig’de Kadın” sorununu ele almadan önce birkaç hususu aydınlatmakta fayda görüyoruz. Bu konunun dışında, *Kutadgu Bilig* ile ilgili olarak ele almış olduğumuz çalışmalarımızda dikkat çekmeye çalıştığımız gibi, “İslam öncesi Türk düşüncesi”, *Kutadgu Bilig*’in çok önemli kaynaklarından birisidir. Dolayısıyla İslam öncesi Türk düşüncesiyle *Kutadgu Bilig* arasında bir takım bağlantılar kurmak kadar doğal bir durum olamaz. Siyaset felsefesi, ahlak felsefesi, “kut” düşüncesi, Türk dini inançları ve kültürü gibi unsurları, bu çerçevede değerlendirebiliriz. Bu konulara eklemeler de yapabiliriz. Bunun-

³ D. J. Bernal, Tarihte Bilim, Çev. Tonguç Ok, Evrensel Basım Yayın:2009, C. I., S. 82.

la birlikte bu unsurlar arasında kurabileceğimiz bağlantılar, aynı derecede ve kuvvette olmayacaktır. Bu durum bir yönden Türk düşüncesindeki değişim süreciyle ilişkili iken, diğer bir yönden, söz konusu sorunlar hakkındaki kaynakların sınırlı olması ile ilişkilidir.

Her şeyden önce elimizde mevcut olan kaynaklar çerçevesinde *Kutadgu Bilig*'de kadın konusuyla İslam öncesi Türklerin yaşamında kadın konusunu karşılaştırabilecek kadar elimizde veriler olmadığını ifade edebiliriz. İslam öncesi Türklerin yaşamında kadını ortaya koyabilecek kaynaklardan mahrumuz. Bir kere, sahip olduğumuz kırık dökük birkaç tarihi bilgiden başka, bu hususta elimizde bir literatür olmadığını söylemeliyiz. Bu bilgiler nedir?

İslam öncesi Türklerde kadın konusu söz konusu edilirken birkaç husus vurgulanarak sıkça tekrar edilir. Bunlardan bir tanesi, Türk devlet geleneğinde kadının yeri önemlidir. Kadın Türk devlet geleneğinde hakanın hemen yanında yer alır ve devlet yönetiminde oldukça söz sahibi ve etkilidir. Bu tespitin geçerliliği ve hakikatini Çin kronikleri, Gök Türk Yazıtları ve Türk devletleri tarihinden hareketle ortaya koymak mümkündür.

Bununla birlikte bu bilgiler, Türk tarihinde kadın, kadının yeri ve önemi gibi bir konunun aydınlatılması için ne kadar yeterlidir ve dahası ne kadar geçerlidir? Bir takım devlet törenlerinde kadının hemen hakanın yanı başında görünmesi ve bazı devlet işlerinde hakanın almış olduğu kararlara etki etmesi, söz konusu dönemlerde kadının siyasette, toplumsal hayatta; ekonomide, eğitimde, uluslararası ilişkilerde etkili olduğunu göstermek için yeterli midir? Dahası sadece hakanın çevresindeki birkaç kadın figüründen hareketle, ya da Oğuz Kağan Destanındaki Oğuz'un evliliklerinden, Türk Türeyiş Efsanelerindeki türeyiş motiflerinden hareketle, "Türklerde kadın" gibi umuma şamil genel bir kadın fenomeni üzerinde konuşabilir miyiz? İslam öncesi dönemde Türklerde kadınla ilgili olarak bilinen ve birçok araştırmacı tarafından tekrar edilen bilgiler nelerdir, önce bunlara bir göz atalım ve daha sonra bu bilgilerle *Kutadgu Bilig* arasında simetrik bir karşılaştırma yapıp yapılamayacağını ya da İslam öncesi durumun daha sonra izlerini sürüp süremeyeceğimizi tartışalım.

Tarihî bilgiler, Çin elçilerinin kabulünde Göktürk hatunlarının hazır bulunduğunu, ayrı sarayları ve buyrukları olduğunu, devlet meclislerine katıldıklarını, hatta bunlar arasında devlet siyasetine yön verenlerin dahi bulunduğunu kaydetmektedir. Nitekim Bilge Kağan'ın ölümünden sonra Hanımı Po-Fu dev-

let yönetimine müdahil olmuştur.⁴ İslam öncesi Türk yazıtlarına başvurarak konuyu belgeler üzerinden görelim.

Orhun yazıtlarında kadınla ilişkili ifadeler şunlardır:

Kül Tigin Âbidesinde hatunun Umayya benzediği, Umay gibi olduğu ifade edilir: “Umay teg ögüm katum kutınga, inim Kül Tigin er at bultı : Umay gibi annem hatunun kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti.” (Kül Tigin D/31)⁵

“Üze Türuk Tengrisi, Türuk ıduk yeri subı ança etmiş: Türuk Bodun yok bol mazun tiyin bodun bolsun tiyin, kangım İlteriş Kaganık ögüm İlbilge Katunuk Tengri töpüsünde tutup yegerü kötürmüş erinç: Yukarıdaki Türk Tanrı’sı (ve) Türk kutsal Yer ve Su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, babam İlteriş Hakan’ı (ve) annem İlbilge Hatun’u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.” (Kül Tigin D/10-11, Bilge Kağan D/10)⁶

“Tengri Umay ıduk yer sub basa berdi erinç: Tanrı Umay kutsal yer (ve) su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler.” (Tonyukuk 2.Taş, B/3)⁷

Burada vermiş olduğumuz bilgiler İslam öncesi süreçte kadınlarla ilgili olarak oldukça dolaylıdır. Özellikle şunu ifade etmeliyiz ki, hakanın kadınlarının devlet yönetimindeki etkileri üzerinden İslam öncesi Türklerin yaşamında kadının yeri, rolü ve önemi üzerine aşırı değerlendirmeler yapmaktan sakınmak gerekir. Hakanlık, krallık, sultanlık vb. makamlarda bulunan devlet adamlarının hanımları tarihte hep önemli olmuştur ve onların konumuna değer verilmiştir. Türklerde de yönetici sınıfın kut sahibi olması nedeniyle, bu sınıfta yer alan kadın da kut sahibidir, önemli ve değerlidir. Bu sınıfın oğulları asil olduğu gibi kızları da asildir. Dolayısıyla bu tür rivayetler bizi kadınların toplumdaki genel durumu hususunda bilgilendirmemektedir. Bununla birlikte, bu bilgiler, Orta Çağ şartlarında diğer devletlerde olduğu gibi Türklerde de devletin en tepesinde hakimiyeti elinde tutan hakanın yakın çevresinin, özellikle de hakan-

⁴ Ahmet Taşağıl, Taşağıl, *Göktürkler*, III. TTK. Y., Ankara 2004, S. 56.

⁵ Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Simurg Y., İst. 1995., s.47; Umay’ın eski Türk inanç kültüründe ve şifahi geleneğindeki görünümleri ve farklı kültürlerle ilişkisi açısından geniş bir tahlil için bk: İsmail TAŞ, *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogoni Kozmoloji*, Kömen Y. 1. Bsk. , Konya 2002, S. 44-51.

⁶ Talat Tekin, age., s.41, 65.

⁷ Talat Tekin, age.. s.91.

ların hanımlarının, devletin egemenliğinde etkili olduğunu tespit etmemize bir katkı olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki, bu ifadeler, toplumdaki kadınların durumunu değerlendirmek ve buradan hareketle dönemin düşünce, anlayış, inanç ve algılarındaki kadın varlığını anlamamıza ve bu konuda olumlu ya da olumsuz bir kanaate ulaşmamıza yardımcı olmamaktadır.

Bunun dışında özellikle Göktürk yazıtlarında Umay'a benzetilen hakanın hatunu hakkında bir takım spekülatif değerlendirmeler yapma imkanımız olmakla birlikte, bunların da yukarıda ifade etmiş olduğumuz sorunla malul olduğunu ifade etmemiz gerekir. Doğrusu bu ifadeler gerçekte kadınlarla ilgili bir durumu aktarmak için değil, daha farklı bir konuya dikkat çekerken hanedan üyesi olan hatunun önemine dokunuşlar olarak değerlendirilmelidir. Elbette bu ifadelerin önemsiz olduğunu söylemek de istemiyoruz.

Örneğin yukarıda yazıtlardan alıntılarladığımız "Umay gibi annem hatunun kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti" (Kül Tigin D/31) ifadesinden de anladığımız gibi, Hatun, Umay'a benzetilmekle birlikte aynı zamanda kut sahibidir. Umay ise, Türk yazıtlarında önemli manevi varlıklardan birisi olup, Tanrı'dan sonra ikincil mertebededir ve çoğunlukla kadınlar ve çocuklarla ilgili koruyucu bir kült olarak Türk halk inançlarında uzun yıllar yaşamaya devam etmiştir.⁸ Bu anlamda Hakan gibi Hatun da manevi varlıklarla ilişkilendirilerek önemine vurgu yapılmaktadır. Yazıtlardaki şu ifadeler hatunun, hakanla birlikte Tanrı'nın inayet ve lütfuna mazhar olduğunu açık bir şekilde göstermektedir: "Yukarıdaki Türk Tanrı'sı (ve) Türk kutsal Yer ve Su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, babam İlteriş Hakan'ı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki" (Kül Tigin D/10-11, Bilge Kağan D/10). Bu metnin işaret ettiği diğer bir husus daha vardır, o da şudur: "İlteriş Hakan" ismi, devleti kuran birisine verilen bir unvan, "İlbilge Hatun" ismi de hakanın hanımına verilen bir unvan olmaktadır. Kısaca bu ifadeler de kadının siyasi önemine işaret eden ipuçları olarak değerlendirilmelidir.

Yukarıdaki ifadeler, "İslam Öncesi Türk Düşüncesi ve Kutadgu Bilig'de Kut" adlı bir yazımızda üzerinde geniş bir şekilde durduğumuz gibi, "kut" etrafında dönen ifadelerdir ve kutu üst sınıflar eliyle aşağıya indiren bir dünya görüşüne işaret etmektedir. Kut dışındaki diğer unsurlar, metnin kurucu unsu-

⁸ Umay hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail TAŞ, *İslam Öncesi Türk Düşüncesinde Kozmogeni Kozmoloji*, Kömen Y., Konya 2002. S. 38-57.

ru olan mutluluğun tamamlayıcı unsurları olarak zikredilmektedir. Buna göre Hakan özü itibarıyla kut sahibidir. Ancak hakanın *kutunu* kaybedebileceğini göz önüne alırsak bu *kutun* da kutsal varlıklar tarafından verildiği anlaşılabilecektir. Bu anlamda Teñri, Iduk Yer Sub (kutsal yer-su), Umay vb. kutsal varlıklar, söz konusu kutun manevi kurucuları iken, hakan ve siyasi erki onunla paylaşanların, *kutu* yukarıdaki ve aşağıdaki kutsal unsurlardan almaları nedeniyle manevi, törenin uygulayıcıları olmaları hasebiyle de *kutun* maddi kurucu unsurları olmaktadır. Kısaca *kutun*, yazıtlarda, hem kozmik hem de siyasi olarak kişiöğlünde meydana getirdiği duygusal bir ahenk ve mutluluk olduğunu söyleyebiliriz.⁹ Göktürk metinlerinde bu ahengin bozulması sıkıntı (“buñ-”) olarak belirtilmektedir.

Burada üzerinde durmak ve vurgulamak istediğimiz husus tam da burasıdır ve “Kutadgu Bilig’de Kadın” sorununu anlayabilmemiz açısından oldukça önemlidir. Yukarıda işaret etmiş olduğumuz kut düşüncesi hem İslam öncesi Türk düşüncesi yazıtlarında hem de *Kutadgu Bilig’de* kurucu bir unsurdur. Her iki metinde de Kut/mutluluk, yönetici sınıf bağlamında ele alınır ve gerçekleşir. Her iki dönemde de sorun, siyaset ve devlet egemenliğini icra bakımından benzeşmekle birlikte, *kut* kavramındaki anlam genişlemesi, devlet ve toplumun kompleksliği ve ideolojik argümanları bakımından köklü farklılaşmaları içermektedir. Bu durum aynı zamanda İslam öncesi ve İslami dönemin sürekliliği ve farklılaşması sorununun gözlenebileceği nitelik arz eder. İşte *Kutadgu Bilig’de* kadın sorunu, aynı konunun bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buradan hareketle şu tespiti yapmalıyız: “Kutadgu Bilig’de Kadın” problemi, “kut/mutluluk” ana sorununun bir parçasıdır. Mutluluk ise ahlak, siyaset, din, devlet, toplum, aile vb. birimlerde yakalanan ahenk neticesinde kişiöğlünün ulaştığı ruhi bir iyilik hali gibi görünmektedir. Bu nedenle bu tespit, *Kutadgu Bilig’de* Kadın sorununun sağlıklı bir şekilde anlamak için oldukça önemlidir.

Kutadgu Bilig hem siyaset hem de ahlak felsefesi bakımından dikkate alındığında, Yusuf’un en çok hedeflediği şeyin, devlet ve toplumdaki düzenin, huzur ve sükûnun yakalanması ve devam ettirilmesi olduğu görülecektir. Yusuf bunu yarar ve faydalı şeyler üretmeye bağlar. Yusuf, elbette mutluluğu sadece dünyevi bir hedef ve gaye olarak değerlendirmez. O, Müslüman bir düşünür olarak İslam’ın da etkisindedir ve dolayısıyla mutluluğun aynı zamanda öteki dünya-

⁹ “İslam Öncesi Türk Düşüncesi ve Kutadgu Bilig’de Kut” Yayınlanmak üzere olan bir kitap bölümü.

da da yaşanması gereken ilahi bir lütuf olduğuna inanmaktadır. Fakat bununla birlikte Yusuf, devlet ve toplumun, kut/mutluluk için vazgeçilmez olduğunu düşünmekte ve dahası insanın olgunlaşmasını bunlara bağlamaktadır. Yusuf, bu düşüncelerini genel olarak akı, bilgiyi ve toplumu hedefleyen temsili şahıs olan Ögdüşmüş aracılığıyla dile getirir. Diğer temsili şahısları ise, Ögdülmiş'in dünya görüşünün tamamlayıcı unsurları ya da sorunun daha açıklığa kavuşması için kullanır.¹⁰ Ögdülmiş, bir anlamda insanın varlığının devamını sağlayan toplumsallık, devlet ve bunlarla ilgili bilgi ve erdemleri temsil eder.

Buna göre hemen hemen bütün siyaset felsefesi eserlerinde siyasetnamelerde ve ahlak felsefelerinde ve özellikle de Yûsuf Has Hâcib'in de içinde bulunduğu Türk İslam düşüncesinin iki güzide şahsiyeti olan Farabi ve İbn Sina'da olduğu gibi, Ögdülmiş de hiçbir insanın tek başına yaşayamayacağını düşünmektedir (3330).¹¹ Ona göre insan sosyal bir varlıktır. İnsanlık, başkalarıyla birlikte toplum içinde elde edilmesi gereken bir olgudur. Bir anlamda fakirleşmek anlamına gelen münzevilik, insanın insanlık tecrübelerinden kendisini mahrum etmesidir. Zahid'in halktan kendini tecrit ederek ibadete çekilmesi, kendini aldatmaktan başka bir şey değildir. Dolayısıyla Ögdülmiş'e göre gizlilik dahi halk içinde bir anlam kazanmaktadır (3229-3235, 3915-3922). Adamlık, varlık ve zenginlik içinde "az" ile yetinmektir, fazlalıkları fakirlere dağıtmaktır, yoksa hiçbir şeye sahip olmayan kişiler kendisini ne ile terbiye edecektir (3438-3445). İbadetine güvenen bir kul, Tanrı'yı sevindirecek bir şeyi henüz bulamamış demektir (3249). Tanrı'nın rızasına ulaşmak istemek, Müslümanları sevindirmekten geçer, Tanrı insanın ibadetine muhtaç değildir, başkalarına faydalı olmak daha önemlidir (3249-3251). Yusuf'un kendi deyişiyle "fakirin hacı" olan cuma namazı, hac ibadeti, bunlar, Müslümanların toplumsallaşmasını talep eden ibadetlerdir (3239). Dinin toplum içerisinde, köylerde ve şehirlerde yapılmasını istediği emirler ve ibadetler, dinin toplumla birlikte yaşanabileceğini göstermektedir (3214-3215, 3226-3227, 3243).

Ögdülmiş'e göre iyilik ve mutluluk, zahidin yaptığı gibi sadece kendine yarar sağlamakta ve bencillikte (3243), diğer bir ifadeyle bireysel hazcılıkta değil, toplumsal faydacılıktır. Yusuf bu düşüncesini Ögdülmiş aracılığıyla

¹⁰ Bk. İsmail Taş, "Kutadgu Bilig'de Öne Çıkan İyilik Sorunu" *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, Türk İslam Düşüncesi Yazıları, Kömen Y., Konya 2011, ; "Kutadgu Bilig'de Ölüm Fenomeni"; *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, Kömen Y., Konya 2011.

¹¹ Bundan sonra Kutadgu Bilig'e yapılan atıflar beyit numaraları şeklinde yapılacak olup, Reşit Rahmeti Arat'ın çalışmasından faydalanılacaktır. Bk. *Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig*, TDKY. Ankara 1991.

ifade ederken, bir anlamda Yeni Çağ filozoflarından J. S. Mill'in faydacılığına denk düşen düşüncelere sahiptir. Ona göre, iyi insan kendi yararını bırakıp, zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyendir (3247). İnsan hayatta ise faydalı olmalıdır; insanlık ve iyilik yapmalıdır (1599,1636). Yûsuf Has Hâcib faydalı olmaya o kadar önem vermektedir ki, fayda sağlamadan yaşayan insanı adeta yük olarak görmekte ve onun doğar doğmaz ölmesi gerektiğini ifade etmektedir (3247, 3408). Onun faydacılık üzerine söylediği şu söz çok dikkat çekicidir: “yaban çiçeği faydalıysa ben onun kuluyum; özenilerek yetiştirilmiş çiçek zararlıysa onun kökünü keserim” (2573).

Kusur ve erdemin toplum içinde oluşacağını bilen Ögdülmiş, insanın düşmana bile muhtaç olduğunu, ancak onun yardımıyla gaflet uykusundan uyanmanın mümkün olduğunu dile getirmektedir (3413, 3419).

Ögdülmiş'in bu düşüncelerine göre iyiliklerin, yani erdemlerin elde edilme yeri toplumdur. Diğer insanlarla ilişkiler erdemlerin belirleyicisidir. Yalnızlık halinde hiçbir erdemden bahsedemeyiz. İnsanı bu dünyada mutlu/kutlu kılan, kazanılması gereken iyilikler/erdemlerdir. Diğer bir ifade ile insan edinmiş olduğu erdemler sayesinde ve derecesinde mutluluğu hak eder. Dolayısıyla mutluluk, Ögdülmiş'te, kazanılan erdemlerin neticesinde insanların ulaştığı manevi bir hal olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca Mutluluk, ancak örgütlenmiş bir toplum içerisinde elde edilen erdemlerin bir neticesidir.¹²

Yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi, Yusuf'un kadın hakkındaki düşüncelerini anlamamanın yolu eserini iyi anlamaktan geçmektedir. Yusuf, eserinde hem siyaset hem de ahlak bakımından kutu yani mutluluğu elde edecek bir dünya kurmaya çalışmaktadır. Devlet, devlet adamları ve aralarındaki hiyerarşi, müesseseler ve fonksiyonları, toplum ve toplumdaki bir takım sınıflar; toplumu oluşturan birimler ve nihayet toplumun en önemli kurumu olan anne, baba ve çocuklardan oluşan aile, Yusuf'un kurmaya çalıştığı huzurlu ve mutlu toplumun çok farklı görevler icra etmesi gereken unsurlarıdır.

Bu nedenle burada sormamız gereken husus şudur: Yusuf acaba yukarıda şartlarını çizmeye çalıştığı mutluluğu elde etmeye çalışırken kadına nasıl bir görev ve sorumluluk yüklemektedir? İşte bizim “Kutadgu Bilig’de Kadın” so-

¹² İsmail Taş, “Kutadgu Bilig’in Teorik Yapısı”, *Türk İslam Düşüncesi Yazıları*, Kömen Y. 2011, ss. (227-251); İsmail Taş, “The Problem of Goog İn Kutadgu Bilig”, *bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2013, s. 67, ss. (247-272).İsmail Taş, “Ögdülmiş ve Odgurmış'ın Dünya Görüşünde Öne Çıkan İyilik Sorunu”, *Doğumunun 990. Yılında Yûsuf Has Hâcib ve Kutadgu Bilig Bildirileri*, TDK. Y., Ankara 2011, ss. (505-521).

rununu ortaya koymaya çalışırken, ilk önce, kendi dönemini ve şartlarını da dikkate alarak ortaya koymamız gereken husus bu olmalıdır. Bundan sonra Yusuf'un kendi içinde ne kadar tutarlı olup olmadığını sorgulayabiliriz. Daha sonra da Yusuf'un düşüncelerinin dış kritiğini yapabiliriz.

Yusuf'un dünyası İslam öncesi Türklerin yaşamlarından izler taşımakla birlikte onun yaşamı hem maddi hem de manevi olarak değişmiştir. XI. Yüzyılın Karahanlıları, hem yaşam tarzı olarak hem de düşünce biçimi olarak değişmiştir. Türkler yeni bir medeniyet içerisinde yer almaya başlamıştır. Uygurlarla birlikte başlayan şehirleşme bu dönemde daha da gelişmiştir. Düşünce biçimi ve inanç bakımından da Budizm, Maniheizm ve Zerdüştlük gibi dini inanç kültürlerinden uzaklaşarak, İslam inanç ve düşünce dairesinin bir parçası olunmuştur. Yusuf'un çağında artık devlet ve toplum yapısı daha kompleks ve daha kemale ermiş görünmektedir. Devleti oluşturan bürokrasi daha gelişmiş, toplum ise farklı katmanlarla ifade edilir hale gelmiştir. Şehirli yaşamın, sadece bir ekonomik örgütlenme ve değişmiş bir fiziki çevreyi değil, aynı zamanda insanın düşünce ve davranışlarına da etki eden farklı bir sosyal düzeni ifade etmesi dolayısıyla "şehirli olma", ikamet yerinin değişmesinden öte, organize edilmiş bir sosyal hayata geçişi ve o organizasyonu bozmayacak ya da aksatmayacak şekilde gündelik hayatla bütünleşmeyi de gerekli kılmıştır.¹³

Kutadgu Bilig'den anlaşıldığına göre Türklerin İslam'a girmesiyle birlikte devlet yapısı ve toplum yapısı bakımından yaşadıkları değişimin şehirleşmeye uygun düştüğü görülmektedir. Buna göre ekonomik bakımdan şehirleşme; kişinin geçimini tamamen şehirde ve şehre özgü işlerle sağlaması, sosyal bakımdan şehirleşme ise, kır kökenli insanların türlü konularda, şehirlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşmektedir.¹⁴

Bu tespit *Kutadgu Bilig*'de kadını anlamak ve doğru bir şekilde değerlendirmek açısından oldukça önemlidir. İslam'dan önce daha çok göçebe yaşam tarzını tercih eden Türklerin, İslamlaşmakla birlikte yerleşik hayata geçmeleriyle yaşam ve düşünce biçimlerinde değişimler olmuştur. Türkler İslam'ı kabul ile birlikte, göçebeliliğin karakteristiği olan destansı düşünce biçimi olan muhayyellattan, daha örgütlü toplum düzenine uygun olan şehirli yaşamın düşünce biçimine yani *rasyonel* düşünceye adım atmışlardır. Doğrusu Yûsuf Has Hâcib'in eseri *Kutadgu Bilig* söz konusu değişimin ürünü olan rasyonel düşüncenin ve

¹³ Celaleddin Çelik, *Şehirleşme ve Din*, Çizgi Kitabevi: 2002, 53.

¹⁴ Celaleddin Çelik, age., S. 53-54.

şehirleşmenin bir neticesi olarak değerlendirilmelidir.¹⁵ Dolayısıyla Türklerin tavır ve davranışlarında, ilişkilerinde ve toplumdaki görev paylaşımlarında; ailedeki kadın ve erkeklerin üstlenmiş oldukları rollerde içinde oldukları dinî ve ideolojik çevrenin etkisine girmişlerdir. Elbette burada söz konusu olan din, salt İslam olarak anlaşılmamalıdır. Daha ziyade dini kabul eden farklı kültür çevrelerinin katkılarıyla birlikte sosyalleşen ve medenileşen bir üst kültürden bahsettiğimizi ifade etmeliyiz. Bu anlamda *Kutadgu Bilig*'de yansımasını bulan söz konusu değişim, sadece İslamlaşma sorunu değil, aynı zamanda Türkler için bir şehirleşme sorunudur. Bu, şu anlama gelmektedir: *Kutadgu Bilig*'de Kadın konusu, siyaset ya da ahlak felsefesinin bir sorunu olarak ele alınırken zamanın XI. yüzyıl olduğunu ve Türklerin çok köklü bir değişim sürecini yaşadıklarını akıldan çıkarmamak gerekmektedir. Bu değişimin adı da İslamlaşma ile birlikte şehirleşme ya da şehirleşme ile birlikte İslamlaşmadır. Bu noktada şu soruyu sormadan da geçemeyeceğiz: Acaba İslamlaşma Türklerle bir şehirleşme projesi olarak mı yaşamlarına girmiştir? Bu sorunun ima ettiği husus, şehirleşmenin bir gelişme olduğudur. Ancak bu gelişmedeki değişimin, yaşam tarzından düşünce ve inanç biçimine doğru mu yoksa düşünce ve inanç istikametinden yaşam biçimine doğru mu olduğu hususunu kestirmek kolay değildir. Dolayısıyla Türkler için İslamlaşmanın bir şehirleşme projesi olup olmadığı yargısına varmak için çok etraflı araştırmalar yapmak gerektirmektedir.

Şimdilik şuradan hareket edebiliriz. *Kutadgu Bilig* XI. Yüzyılda Karahanlılar döneminde yazılmıştır. Bu dönemde artık Türkler Müslümandır. Bu yargı en azından Karahanlıların hakimiyeti altında yaşayan çoğunluk için geçerlidir. *Kutadgu Bilig* ise bir ahlaknâme, bir siyasetnamedir. Yazılış amacı bellidir; kutu/mutluluğu elde etmektir. O da devlet, toplum ve toplumunun en küçük birimi olan ailede yaşayan insanların uyması gereken ilkeler ve kurallarla ilişkilidir. Ahlak ve siyasetin kuralları ise kemale ermiş olgun bir toplumda ortaya çıkar. Bu toplum da bir şehirde ya da bir devlet olmanın gereği olan kurallı yaşamla varlığını devam ettirir. *Kutadgu Bilig*'de bu yaşam biçiminin adı "töre"dir ve töreye uymak esastır.¹⁶ Bu anlamda Yusuf'un ahlak ve siyaseti geleneksel

¹⁵ Krş. İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Zakir Kadiri Ugan, MEB. Y., İstanbul 1989, C. II, S. 370.

¹⁶ Geleneksel toplumlarda törenin yeri ve önemi için bk. İsmail Taş, "İslam Öncesi Türk Düşüncesi ve Kutadgu Bilig'de Kut", Yayınlanmak üzere olan bir kitap bölümü. Bu yazımızdan kısa bir alıntı yapabiliriz: "Çünkü geleneksel toplumlarda meseleye ister ahlak ister siyasal olarak bakalım, insan denen varlığın "kut" ile olan ilişkisi ancak "töre" ile bir gerçeklik kazanabilmıştır. Bu sadece Göktürk yazıtlarıyla ilgili bir sorun olmayıp, antropolojik bir varlık

olarak insanın yazgısıyla ilgili bir sorundur. Türk yazıtlarındaki “töre” anlayışı da insanlığın bu evrensel sorununun Göktürk metinlerindeki yansımından ibarettir. Peki, biz burada insanlığın yazgısıyla ilişkili olduğunu ifade ettiğimiz “töre”den ne anlamaktayız. “Töre”den en geniş anlamda ister dini, ister dindışı, ister akli, isterse büyüsel ya da mitolojik olsun yaşamda geçerli olabilmek için herhangi bir uygulayıcı ya da tebliğciye gerek duymadan karşılığını toplumda bulan kabullere dayanan “kurallı yaşam”ı anlıyoruz. Bu anlamda, meselenin insani yaşamda, birbirinden bağımsız bir şekilde dini, siyasi ve ahlaki veçheler kazanmasının yüzbinlerce yıl içerisindeki biriken gelişmelerin bir neticesi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla ilişkili olarak belki de sormamız gereken en temel sorular şunlardır: “geleneksel insan”da ya da geleneksel metinlerde “töre” neden öne çıkar yani neden çok önemlidir? O halde “töre”, yani “kurallar”ın insan yaşamında yeri nedir? Siyaset ve ahlaka ilgilenecek hemen bütün eserler Aristoteles’ten itibaren insanın toplumsal bir varlık olduğunu ittifakla dile getirir. Çünkü insan ancak toplumun bir üyesi olarak hayatta kalabilir ve yaşama devam edebilir. Hâlbuki ne Aristoteles ne de ona tâbi olan düşünürler antropolojik olarak insan varlığının serüvenini biliyorlardı. Sadece gözlemleri üzerine yerinde bir takım spekülasyonlar ekleyerek insani ve toplumsal durumları değerlendirmişlerdir. Aristoteles gibi büyük düşünürlerin yapmış oldukları tespit sadece varlık, bilgi, değer gibi insanın yaşamıyla ilgili en temel sorunları tespit etmek idi. Siyaset ve ahlak felsefesi çerçevesinde her ne kadar insan eylemleriyle ilgilenmiş olsalar da, bu henüz insanbilimlerinin gerektirdiği kadar detaylı bir incelemeye ulaşmamıştı.

Doğal bir varlık olarak, kendinden başkalarının yardımına en çok insanın ihtiyaç duyması onun evrensel bir sorunudur. Doğadaki birçok varlığın üremesi, insana göre daha kolaydır. Birçok hayvan yavrusu annesinin kendisini doğurmasından kısa bir zaman sonra ayağa kalkmayıp becerirken, insan, uzun bir dönem kendisiyle bir başkasının ilgilenmesi sayesinde yaşayabilmekte, beslenebilmekte ve yürüyebilmektedir. İnsanlığın yaşam serüveni düşünüldüğünde, insanın ne kadar zor üreyebildiği daha iyi anlaşılacaktır. Somutlaştırmak gerekirse, sanayi devrimine kadar insanların yaş ortalamasının çok düşük seviyelerde olduğunu hatırlatmak maksadımızın anlaşılmasına yardım edecektir. Konuyu fazla dağıtmadan ilerletmemiz gerektiğinden kısaca şunları ilave etmeliyiz. Antropolojik araştırmalar ilk insanların sürüler halinde yaşadığını ifade eder. Bu durumda insandaki en güçlü güdünün “yaşam güdüsü” ve hemen bununla ilişkili olan “üreme güdüsü” olması gerektiğini çıkarsayabiliriz. Zamanla insan hemcinslerine karşı dezavantaj gibi görünen durumunu kendi lehine çevirdi. Örneğin hayvanları daha korunaklı kılan “güçlü güdüsel yaşam”a karşı insandaki “zayıf güdüsel yaşam”, insanın gelişmesinin belki de en önemli sebeplerinden birisi idi. İnsanın sürü olarak yaşamaktan klanlar halinde yaşama, klanlar halinde yaşamaktan kabilesel yaşantıya, buradan da büyük aileler kurmaya doğru sosyolojik olarak evrilmesinin tek başına değerlendirilemeyecek kompleks ve karmaşık gelişmelerin bir neticesi olduğunu unutmamak gerekir. Bütün bunları dile getirmemizin nedeni, bu gelişmelerin, yaşam güdüsünü aşan insani tecrübelerle dayandığına dikkat çekmek içindir ki, bu da epistemolojik açıdan uzun bir dönem kendini “taklit” olarak göstermiş olmalıdır. Tek tek insanların hem doğayı taklitleri hem de ilk olarak elini kullanmakla başlayan bir takım becerilerin birbirinden taklitler aracılığıyla tevarüs edilmesi belki de daha sonraki insanlığın bütün kazanımlarının temel dayanağı olmuştur. Töre dediğimiz hadise de taklidin kişisel olmaktan çıkarak, biraz daha soyutlanarak kolektif şuurla birden çok insanda müsterek kabullere dönüşmesidir. Kısaca töre ve taklit birbiriyle yakından iliş-

bir karakter arz eder. İşte Yusuf'un mutlulukla neticelenecek yaşamı üretecek ilkeleri belirlerken göz önünde tuttuğu ve yararlandığı medeniyet geleneksel İslam medeniyetidir. Dahası İslam da şehirleşmeye yatkın bir dindir. Evet, İslam, uzun bir şehirli din geleneğinden gelmektedir ve şehir yönelişlidir. Temel İslami kuralların son derece basit olması, onun şehirliliğinin ifadesinden başka bir şey değildi. Bununla birlikte, şehirlerdeki İslam görüntüsü salt olarak dini tecrübenin bir ürünü ya da sadece Arapların algısıyla birlikte doğan bir görüntü değildir. Bu fotoğrafta çok farklı kültürlerin katkısı vardır. Bu İslam geleneğinin her hangi bir özelliğinde yatmaz ama onun genel yapısında mevcuttur; yani, İslam'ı bir bütün olarak oluşturan çeşitli alt geleneklerin karşılıklı ilişkilerinde böyle bir şey mevcuttur.¹⁷

Kutadgu Bilig'de kadını tartışırken bağlamımız bu olmalıdır. Yusuf da hemen herkes gibi bir anneden doğduğunu ve çocuklarını dünyaya getirenin bir kadın olduğunu bilmektedir. Onun dünya görüşünde de kadın güzelliği, çekiciliği ve tabii ki cazibeyi ve dolayısıyla aldatıcılığı temsil eder. Çekiciliği, cazibesi olmayan şey aldatıcı da olamaz: "Bu dünya tam bir kıza benzer; ey yumuşak huylu insan, o seni aldatmasın (6122). O senin gibi birçok insanları yeledi; hükümdar gibi birçok beyleri gördü-geçirdi (6123).

Bahar mevsimindeki canlılık, güzellik ve dirilişin timsali olarak kabul etmekle birlikte, baharın gelip geçici olduğu gibi, güzelliğin de kalıcı olmadığını kabul eden Yusuf, dünyevî mutluluğun da gelip geçici olduğunu kadın üzerinden anlatmaya çalışır. Dünyevi mutluluğun elde tutulamayacağını Yusuf mükemmel bir alegori olan "Ay Toldı" ile ifade ederken, eserin içinde de farklı metaforlarla bunu zenginleştirmiştir. Ona göre mutluluk bir "nazlı gelin" gibidir. Bu şu demektir: Dünya hayatında mutluluk olarak görülen şeylerin gerçek mutluluk olmadığı gibi, belirli bir dönemde güzelliğin mazharı olan kadındaki güzellik de gerçek güzelliği temsil etmez. Bu güzellik, dünyevi mutluluğa benzer bir şekilde gelip geçicidir ve aldatıcıdır.

kilidir. Tek tek insanların gelişen becerilerinin ardında nasıl ki taklit etme yeteneği yatıyorsa, toplumsal ve kolektif olarak tevarüs edilen toplumsal tecrübelerin, duygu ve düşüncelerde yansıtılabilmesinin arkasında da "töreler" yatmaktadır. Geleneksel toplumlar için törenin anlamı ve önemi buradan kaynaklanmaktadır. Bu tecrübelerin, başarıyla hayatın bir parçası haline getirilmesi, törenin uygulanabilmesine bağlıdır. Törelerin kutsallaşmaya doğru evrilmelerinin kökenlerini, insanın psikolojik ve sosyolojik gelişme süreçlerinde, diğer bir ifadeyle, bireysel ve kolektif şuurda aramak gerekmektedir."

¹⁷ Marshal G. S. Hodgson, *Dünya Tarihinde İslam*, çev. Ahmet Kanlıdere, Yöneliş Y. İst. 199, S. 58-59.

Burada şu soruyu sormak gerekir: dünyevî mutlulukta olduğu gibi kadının güzelliğinin de gelip geçici olduğunu düşünen Yusuf, eserin tamamında, sürekli ve kalıcı mutluluğu ararken acaba güzelliğin de sürekli ve kalıcı olanına dair bir fikir vermekte midir? Yusuf, bir Türk atasözüne atıfta bulunarak¹⁸ estetik düşünceden uzak olmadığını ihsas etmekle birlikte, onun sorunu elbette estetik değildir. Güzelliğin ne'liğine dair bir soruşturma yapmamıza fırsat vermez. Bununla birlikte Yusuf'un estetik bir endişeden ziyade, güzelliği, mutluluk sorununun tamamlayıcı bir unsuru olarak kullandığında şüphe yoktur. Ona göre mutluluk geçicidir fakat onu elde tutabilmenin ve az da olsa ona sahip olmanın yolları vardır. Yusuf'un kadında görmek istediği güzellik bu yolda yürümeyi destekleyen bir güzellik olmalıdır. Diğer bir ifadeyle Yusuf'ta güzellik, duyuşsal estetik bir değer olmanın ötesinde, ahlaki bir değer olan "iyilik"le özdeşleşmektedir (4475-4503). Bu anlamda bir kadının gerçek güzelliği, onun tavır, davranış ve hareketleridir (4500). *Kutadgu Bilig*'de böylece ahlak, din ve estetik mutluluğun yani *kutun* elde edilmesi ve sürdürülebilmesinin argümanları olarak görülmektedir. Din, estetik vb. argümanlar eserin farklı yerlerinde gördüğümüz gibi ancak erdemli yaşamla bir anlam ifade etmektedir.

Yusuf neden kadında sadece duyuşsal bir güzelliği yeterli görmez? Bu sorunun cevabı gayet açıktır. Yusuf kadını, sadece erkeklerin gönül eğlendireceği, maddi hazların tatmin aracı olarak görmez. Bu anlamda kadının güzeline kim istemez, herkes ister fakat doğrusu bu güzellik tercih edilecek bir güzellik değildir; başlangıcı güzel, sonu felaket ve bezginliktir. Yusuf şöyle seslenir: "Yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir. Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağını boş yere sarartma (4484-4485). Onun dünya görüşünde kadın, sağlıklı bir ailenin, güvenli ve huzurlu bir toplumun temel yapı taşlarından bir tanesidir. Bu nedenle Yusuf'un dünya görüşünde kadın, bir sevgili, uğrunda aşk ateşiyle yanıp tutuşulan ve her şeyin uğruna feda edileceği varlık değildir. Diğer bir ifadeyle onun aradığı kadın ne Mecnun'un Leyla'sı ne de Kerem'in Aslı'sıdır. Ona göre kadın, büyük sorumluluklar ve teklifler getiren aile ocağının en önemli üyesi ve hayat arkadaşıdır. Yusuf'un hedefinde aile vardır. Aile ise salt bireysel tatminlerin yeri değildir; hayata tutunmak, çalışmak, çocuk yetiştirmek ve terbiye etmek, onları hayata ve geleceğe hazırlamak vb. birçok yerine getirilmesi gereken gö-

¹⁸ Buna benzer Türkçe bir ata-sözü vardır; işte onu söylüyorum, şöyle der. 274 Akıl süsü — dil, dil süsü — sözdür; insanın süsü — yüz, yüzün süsü — gözdür (273).

revler eşleri beklemektedir. Doğrusu Yusuf burada yük ve sorumluluğa dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kadının bu sorumluluğa katkıda bulunacak evsafa olması gerekir. Burada belki şu soru insanın aklına gelmiyor değil: yukarı beklenen görev ve sorumluluklarla birlikte “âşık ve mâşuk” ilişkileri üretilemez mi? Böyle bir soru Yusuf’un aklına düştü mü bunu öğrenme imkanımız yok ama bizce düşmüş olmalıdır fakat kanaatimiz o dur ki, konusunun bu soruyu cevaplayacak yer olmadığını da muhakkak bilmekteydi. Dahası O, bize göre, aşıkların hakim olduğu bir toplumu değil de, makul insanlardan oluşan bir aile ve toplumu tercih etmekteydi. Zira devlet, siyaset, hukuk, ahlak, toplum, aile vb. konularda sorumluluklar, âşık – mâşuk konuları söz konusu olduğunda ise sadece bireysel arzu ve isteklere ulaşabilmek gibi bir bencillik ya da mâşuk olanın arzularına mutlak bir teslimiyet söz konusudur. Buna karşın diğerleriyle birlikte olmak ve yaşamak bunun ötesinde bir şeydir.

Kutadgu Bilig, mutluluğu, birbirini seven iki kimse için istemez. Onda, “mutluluk üreten bilgi” derken, mutluluk hem daha geniş bir kitle için tasavvur edilir hem de aklî, tecrübî dayanakları olan ilkeli bir yaşamın ürünü olarak düşünülür. Bu hususta iddialıdır da. Hedefi gerçek ve kalıcı bir mutluluk üretibilmektir. Yusuf böyle bir mutluluğun yollarını irdeler. Dolayısıyla Kutadgu Bilig hakkında her şeyden önce şunu bilmeliyiz: Kadın yukarıda ifade etmiş olduğumuz gibi bir haz objesi olmadığı gibi, insanın aklını başından alacak, onu esir edecek bir mâşuk da değildir. Yusuf kadın ve erkek arasında doğabilecek bu tür ilişkileri inkar etmez ve dahası çoğu kimsenin amaçladığı ve arzuladığı ilişki bu tür bir ilişkidir. Yusuf bunu yadsımaz. Bununla birlikte Yusuf’un tartıştığı konu bu değildir; Yusuf burada oldukça rasyonel ve tecrübecidir. Yusuf ister kadın olsun ister erkek olsun aile hakkında konuşurken sanayi devrimi öncesi geleneksel toplumların yaşam biçimini destekleyen en temel ve en güçlü yaşama güdüsü olan üreme güdüsünü esas olarak görmektedir. Ona göre aile her şeyden önce neslin devamını sağlayan bir birimdir. Bu nedenle neslin devamını sağlamak için evlenmek ve çok çocuk yapmak gerekir. Burada Yusuf, neslin devamını kadına bağlamaktır: *İnsan evlenmeli ve birçok çoluk-çocuk sahibi olmalıdır; “evlâtsızdır” — demek, insan için bir hakarettir. İnsanların seçkini ne der, dinle; neslin kesilmemesinin çâresi kadındır. Evlâtsız insan ölürken peşimanlığını ikrar etti ve:— Ey benden sonra gelen sen, çoluk-çocuk sahibi ol— dedi. Öldükten sonra evlâdı kalan bir baba için “yaşamıyor” denilemez. Evlâtsız insanın, ölünce, nesli kesilir; dünyadan adı silinir ve yeri boş kalır (3371-3375).*

Elbette bu düşünceler sadece Yusuf'un düşünceleri değildir. Çok çocuk sahibi olma isteği, modern dönem öncesi bütün toplumların ortak özelliğidir. Hiçbir inanç ve kültür ayırımına gitmeksizin bütün toplumlarda bu isteğin varlığını ifade edebiliriz. Bunun sadece insan gücüne çok ihtiyaç duyan tarım toplumlarıyla sınırlı olmadığını özellikle belirtmek gerekir. *Kutadgu Bilig*, İslamî dönem bir eser olduğu için, evlenip çok çocuk sahibi olma gereğini İslam'ın bir tesiri olarak değerlendirmek tam olarak yanlış değildir ama bu durum tamamen Müslümanlar arasında kabul gören bir arzu ve istek değildir. Çok çocuk sahibi olmanın Avesta'da da vurgulandığını biliyoruz. Bu durum daha çok insan neslinin üremesinin geçmişte çok sıkıntılı olmasıyla ilişkili olmalıdır.

İnsan zor üremiştir. İnsan diğer hayvanlar gibi doğal bir varlıktır ama bu durum diğer hayvanlar için yeterli iken, insan için yeterli olmamıştır. İnsan doğal bir varlık olmakla birlikte, doğaya eksik olarak gelmiştir ve bu eksikliğini tamamlamak için oldukça meşakkat ve çile çekmiştir. Gerçi onun diğer hayvanlara karşı üstünlük sağlamasını bu eksikliğine borçlu olmakla birlikte, bu açığı kapatması onun çok zor, meşakkatli ve netameli uzun bir süresini almıştır. Modern dönemde yaşayan bizlerin bunu anlayabilmesi için insanın antropolojik geçmişini bilmesi gerekir. Çok yakın zamanlara kadar yaş ortalamasının otuz beşler olduğunu hatırlarsak, *Kutadgu Bilig* ya da geleneksel eserlerin, kültürlerin ve inançların neslin devamı için çok çocuk yapmayı bir vazife olarak belirtmesinin ve bunu daha çok kadına yüklemesinin gerekleri açık hale gelecektir. Ne yapalım ki erkek çocuk doğuramamaktadır...

Esas itibarıyla mutluluk dediğimiz şey de, bu temel yaşam güdüsünün insan ilişkilerindeki bir uzantısıdır. Onun gayesi, birey ve toplum için mutluluk ve huzuru üretecek şartları oluşturmaktır ve bunun yolu da anlık hazlar ya da duygular değil, belirli esas ve ilkelere bağlı birliktelikler gerçekleştirmektir. Bunun yolu da aile ve toplumdur. Bu anlamda kadın ailenin bir üyesidir ve ailenin varlığı için belirli bir düzene ve belirli bir sorumluluğa ihtiyaç vardır.

Eserin belki de Türk yaşam tarzındaki inanç, ahlak, kültür ve toplumsal değişme bakımından en ciddi ipuçlarının gayet somut bir şekilde kendini ele verdiği ifadeler bu konudaki ifadelerdir. Eserdeki aile anlayışı, ailenin kiminle ve nasıl kurulacağı, ailedeki düzenin nasıl sağlanacağı ve özellikle kadının aile içindeki işlevi ve kadından beklentiler, eserdeki dünya görüşünü tartışabilmek için oldukça elverişlidir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*'de, aile ve aile bireyleriyle ilişkili olarak, kadın söz konusu olduğunda istisnasız hiçbir araştırmacının

görmezden gelemeyeceği ifadelerin bir kısmını aynen vermekte fayda vardır. Bunlardan bir kısmı aile kuracak kadının nitelikleri, diğer bir kısmı da aile bireylerinin iç ve dış ilişkilerinde dikkate alınması gereken hususlarla ilgilidir:

Eğer evlenmek istersen, çok dikkatli ol ve iyi bir kız ara. Alacak kimsenin soyu-sopu ve ailesi iyi olsun; kendisinin de haya ve takva sahibi, temiz olmasına dikkat et. Alacak-san, el değmemiş ve senden başka erkek yüzü görmemiş olan, bir aile kızı almağa çalış. Böylesi seni sever ve senden başkasını tanımaz, yakışık almayan münasebetsiz hareketlerde de bulunmaz. Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; kendinden yüksek ailelere yaklaşma, sonra onun esiri olursun. Tecrübe etmiş olan insan ne der, dinle; tecrübeli insanın işi daima mükemmeldir. Evleneceksen, kendinden aşağı derecede biri ile evlen; ömrünü huzur içinde geçirirsin. Onda yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu iyi olursa, seni memnun eder. Ey takva sahibi insan, evlenme; evlenirsen, kendi dengin ile evlen. Yüz güzelliği arama, güzel huy ara; huyu güzel olursa, o mükemmel demektir. Ey güzellik arayan, güzellik arama; sen al yanağını boş yere sarartma. Evlenmek isteyen kimseler şu dört nevi kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni. Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker. Bir başkası soyu-sopunun asıl olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder. Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular; onu bulunca, kendisini ona derhâl kaptırır. Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen, bana kulak ver. Ey seçkin ve bilgili insan, sen zengin bir kadın ile evlenmek isteyerek, kendini onun esiri durumuna sokma. O, malına güvenerek, dilini uzatır; o birçok şeyler ister ve onun bütün bu arzularını yerine getirmek icap eder. Ey güzellik arayan insanların iyisi, kadında güzellik arama, âleme maskara olursun. Kadının güzelini her kes arzular; fakat onu ancak Tanrının fazlı koruyabilir. Ey asalet ve büyüklük arayan insan, bu asıl aile içinde küçük mevkie düşme. Soyu-sopu büyük olan kimseler yüksekten konuşurlar; sen kadın esiri olma. Ey alacağı kadının takva sahibi olmasını isteyen bey-zâde, böylesine rastlarsan, her dört şeyi de bir arada elde etmiş olursun. Eğer iyi ve takva sahibi bir kadın bulursan, bu fırsatı kaçırma, derhâl evlen, ey iyi insan. Arzun zenginlik ise, o tasarruf ederek, seni zenginleştirir ve yüzünü güldürür. Ahlâkı dürüst olan kimse güzel görünür; kadının güzelliği onun tavır ve hareketidir; bunu bilen bilir. Kadın takva sahibi ve temiz olursa, asıl demektir ve diğer üç şey de onda birleşir, ey kudretli insan. Ey hakîm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur. Böyle bir kadın bulursan, çabuk davran; fırsatı kaçırma; ey mert kişi.

Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa, onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma. Sütninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve

uzun ömürlü olur. Oğul-kıza bilgi ve edep öğret; bu her iki dünyada onlar için faydalı olur. Oğula kız al, kızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mes'ûd insan. Oğula bütün faziletleri tam olarak öğret; o bu faziletler ile ileride mal sahibi olur. Oğulu başı-boş dolaşmağa bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur. Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür. Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur. Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır. Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi dışı gibi olmaz. Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onların gönlünü çeler. Göz görmezse, gönül arzu etmez; ey oğul, gözüün görürse, gönlün arzular. Gözüünü gözetirsen, gönlün bir şeye akmaz; arzu etmeyince de, insan hiç bir şeye kapılmaz. Yemekte, içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan, ölçüyü kaçırlar. Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar. Kadının aslı ettir; eti muhafaza etmeli; gözetmezsen, et kokar; bunun çaresi yoktur. Kadına saygı göster, ne isterse, ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma. Bunlarda öteden beri vefa yoktur; gözleri nereye bakarsa, gönülleri oraya akar. Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvası zehirdir, ona karşı iştiha ve ihtiras besleme. Nice bin kudretli ve erlerin eri erkekler kadınlar yüzünden mahvolup gitmişlerdir. Nice al yanaklı ve yüzü sıhhatle pırıl-pırıl parlayan erkekler, kadınlar yüzünden, toprak olup-gitmişlerdir. Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanları diri-diri yere gömmüşlerdir. Onları nasıl zapt ve rapt altına alabilirsin; meğerki, her şeyi koruyan Tanrı onlarla başa çıksın (4475-4526).

Yukarıda yapmış olduğumuz uzun alıntı dikkatle gözden geçirildiğinde daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi Kutadgu Bilig'de düzenli bir yaşam hedeflendiği görülecektir. Bu düzende de tercih edilen ilkeler zamanın kabul gören Müslümanlık algısıyla oluşan ilkelerdir. Buna göre toplum ve aile ataerkil bir yapı arz eder. Aile ve toplum bu ölçekte tasarlanır. Bu yapıda erkek ve kadınlara yüklenen roller farklıdır. Artık kadın ve erkek ilişkileri İslam öncesi Türklerde olduğundan farklılaşmıştır. Çoğunlukla kabileci dünya görüşü ve göçebe yaşam biçiminde yaşayan Türklerde aileler ve kabile üyelerinde kadın ve erkekler ya da oğlanlar ve kızlar arasında keskin ayrım yaratacak farklılıklar söz konusu değildi. Dolayısıyla şehirlerde ve büyük topluluklar içerisinde meydana gelen kompleks ilişkilere pek fazla gerek duyulmuyordu. Yaşam ilkeleri ve kuralları daha sade ve daha eşitlikçi olan törelere bağlıydı.

Karahanlılar döneminde ise ve özellikle *Kutadgu Bilig*'in hitap ettiği siyasi ve ahlaki çevre bakımından durum çok farklıdır. Her şeyden önce muhatap, kurumsal olarak gelişmiş, siyasal olarak çok büyük bir devlet ve insan ilişkilerinin kompleks olduğu şehir hayatının söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Bu toplumda otacılar, efsuncular, ziraatçılar, bilginler, devlet adamları, hakan ve tebaa gibi sınıflardan, meslek erbaplarından bahsedilmektedir. Ailede kadın ve erkeğin vazifeleri ayrıştırılmış, iş bölümü yapılmış görünmektedir. Yukarıda yapmış olduğumuz metnin Orta Çağ şartlarında garip karşılanacak tarafı söz konusu değildir. Hemen bütün milletler ve medeniyetlerde Orta Çağ şartlarındaki görüntüler benzer görüntülerdir. Derinlemesine yapılacak araştırmalarda ataerkil toplumların hakim olduğu yeryüzü ölçeğinde sadece ton farklarının olduğu görülecektir. Bu durumun tarihi, antropolojik, siyasi ve iktisadi birçok sebepleri araştırılabilir.

Bunun dışında, yukarıda yapmış olduğumuz metnin altı çizili kısmı Orta Çağ İslam toplumunda kadın konusunda biraz sert unsurlar ihtiva ediyor gibi gelebilir. Nitekim altı çizili ifadeler, *Kutadgu Bilig*'in yazarının dış kritik bakımından en çok eleştirildiği kısımlardır. İşin doğrusu, çağımızdan bakıldığında *Kutadgu Bilig*'de kadın hakkında geçen bu ifadeler ve kadının aile içindeki ve toplumdaki rolü tuhaf karşılanabilir. “Kadının eve kapatılması”, “kızların erkenden evlendirilmeye zorlanması”, “kadının aslının et olması”, “kadının meyvesinin zehir olması” vb. ifadeler çağımızda yenilir yutulur şeyler olarak görülmeyebilir. Ancak bunların tarih boyu insan ilişkileri ve değerlerine bağlı olarak geliştiğini ve değiştiğini kabul etmek gerekir. Örneğin *Kutadgu Bilig* ve onun dahil olduğu medeniyet dahil, hemen hemen diğer medeniyetlerde de Kadının örtünmesi ve çoğunlukla evlerin içinde yaşamlarını geçirmeleri, erkeklerden ayrışmaları yani haremlik selamlık uygulamaları üst sınıflar için bir statü olarak kabul edilirdi. Bu tür bir gelenek hem Bizans hem de İran geleneklerinde, sadece üst sınıflarda var olmuşa benziyor. Fakat İslami eşitlikçilik, bunu tüm şehir hayatına da yaydı. Hiçbir kadının diğerine üstünlüğü olmayınca, kendisine üstünlük izlenimi vermek isteyen her kadın, alabildiğine örtünmeye başladı; ve üst sınıfları orta sınıflar takip etti. Sonunda sadece köylerde, tarlada çalışmak zorunda olan fakir kadınlar erkeklerden ayrılmadı (kırsal kesimde ve bedeviler arasında, bu gelenek, pek tutmadı). Böylece toplumda belirgin bir ayrım ortaya çıktı; asli, siyasi ve sosyal kararların içinde alındığı bir sosyal daireyi muhafaza eden erkekler, buna karşın, sosyal hayatta

ikincil olan fakat her erkeğin özel aile hayatını idare ederek ayrı bir sosyal daire oluşturan saygın kadınlar.¹⁹

Kadın tarafından durum bu iken, bir de bunun erkek tarafına yansıyan cephesi vardır. Kadının örtünerek ya da eve çekilerek elde etmiş olduğu statü ahlak ve gelenek olarak erkeklerin değer yargılarında da bir değişmeye neden olmuş görünmektedir. Hodgson, İran Akdeniz bileşeninde diyor ki, "... Bazen birey olarak erkeğin kişisel güven kazanmasının en önemli kaynağının kadınları üzerindeki mutlak denetimi olduğu izlenimini edinebiliriz. Bir kadının "onur"u, utancı erkeğinin onurunu belirlemede önemli bir rol oynuyordu; gerçekte, belki de bir erkeğe karşı yapılacak, onu numune-i imtisal olma hakkından ısrarla mahrum eden ve intikam gerektiren en ağır hakaret, kadınlarının onurunun herhangi bir şekilde çiğnenmesiydi. Ve tüm cinsel kıskançlığın, erkeklik onurunu koruması kalıbına oturtulması bekleniyordu.

Kurumsallaşmış cinsel kıskançlığın iyi bilinen bir kalıbı da neredeyse tüm şehirleşmiş tarımsallaşmış toplumlarda kabul ediliyordu: "saygı değer" kadınlara cinsel olarak erişmek tek bir kocayla o kadar katı bir şekilde sınırlandırılmıştı ki, bir kadının sahip olabileceği en önemli erdem, kocasına gösterdiği cinsel sadakat (ve evlilikten önce herhangi bir seks fiilinden kaçınması) idi. Bu kalıp hiçbir yerde İslam toplumunun merkezi topraklarında olduğu kadar aşırıya kaçmamıştır; oradan da, bu güçlendirilmiş kalıp, zamanla İslam aleminin diğer yerlerine aşıldı. "Saygı değer" kadının, kocası dışında cinsel olarak birlikte olabileceği tüm kişilerle herhangi bir temas içinde olmaktan uzak kalması beklenildi; tüm aile hayatı ve toplum ilişkileri kalıbı (özellikle üst sınıflarda) bu dışlamaya göre şekillendirilebiliyordu.²⁰ ...Kadınlar o kadar mülk ve cinsel obje olarak görülüyorlardı ki, bir erkeğin karısının bahis konusu bile olması, edebe aykırı görülürdü. Öyleyse, evlilikte, bağımsız erkeğin özgürlük ve onuru, kadınların ve onlarla birlikte çocukların ve aynı zamanda diğer bağımlı erkeklerin itaatkârlığını gerektiriyor gibi gözüktüyor."²¹

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Kutadgu Bilig'de kadın, Yusuf'un özel olarak üzerinde durduğu bir sorun değildir. Kadın sorunu siyaset ve ahlak felsefesinin en önemli bir sorunu olan mutluluk konusuyla ilişkili olarak ana sorunun yapıcı bir unsurudur. Yusuf ise mutluluğu, devletin ve toplumun varlığına

¹⁹ G. S. Marshal Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev. Komisyon, İz Y., İstanbul 1995, C. I, S. 300-301.

²⁰ G. Marshal. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, C. II, S. 153.

²¹ G. Marshal. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, C. II, S. 156.

bağlar. Bunun da en önemli aracı ilişkilerde töreyi uygulamaktır. Yani kurallı bir yaşamla birlikte yarar ve fayda üretmektir. Kutadgu Bilig'in yazıldığı çağda ise Türkler İslam medeniyetinin bir unsuru olmaları nedeniyle Yusuf, hem şehirleşme hem de İslamlaşmanın bir etkisiyle toplumun düzenini geleneksel İslam algısındaki ilkeler çerçevesinde görmüş, kadına da bu çerçevede söz konusu düzene katkıda bulunma mükellefiyetini yüklemiştir. Bunlar Yusuf'un evrensel ölçekte ürettiği değerler ve ilkeler olmayıp, tarihsel ve değişken düşüncelerin ürünü olan ilkelerdir.